

АНАЛІЗ ВИРОБНИЦТВА МОЛОКА ТА МОЛОЧНИХ ПРОДУКТІВ В УКРАЇНІ

У статті розглянуто стан та тенденції розвитку ринку молокопродуктів в Україні та особливості функціонування підприємств галузі. Узагальнено можливі шляхи підвищення конкурентоспроможності національних товаровиробників

Молочна галузь займає вагоме місце в структурі харчової промисловості України, є провідною ланкою у вирішенні продовольчої проблеми країни. Адже, молоко, як один з головних базових продуктів харчування (характерна особливість якого – легка засвоюваність організмом) є важливою складовою здорового раціону.

На сучасному етапі функціонування підприємств молокопродуктового підкомплексу, поставлені високі вимоги щодо безпечності, ефективності та прибутковості виробництва молока і молокопродуктів належної якості, що вимагає від переробних підприємств постійного удосконалення матеріальної бази, своєчасної заміни та модернізації морально застарілого та фізично спрацьованого обладнання, впровадження нових технологій, інтеграції виробничих процесів, підвищення рівня кваліфікації працівників тощо.

Метою написання статті є визначення стану та основних тенденцій розвитку ринку молока та молокопродуктів в Україні, виокремлення можливих шляхів підвищення рівня конкурентоспроможності вітчизняних товаровиробників.

Значна увага дослідженню проблемних питань та пошуку шляхів їх вирішення щодо формування та розвитку ринку молока і молочної продукції приділялась у працях вітчизняних науковців та практиків: П.С. Березівського, В.М. Бондаренка, О.В. Лакішика, В.Я. Месель-Веселяка, Т.Л. Мостенської, М.Г. Павленка, П.Т. Саблука, О.В. Шкільова, О.М. Шпичака та ін.

Ринок молока та молокопродуктів країни характеризується значним скороченням поголів'я корів в господарствах всіх категорій, зменшенням обсягів виробництва молока, зростанням цін на продукцію, зменшенням рівня платоспроможного попиту та, відповідно, кількості споживання молокопродуктів.

Дослідження основних тенденцій розвитку вітчизняного ринку молока і молочних продуктів базується на оперативних даних Держкомстату України, оброблених Спілкою молочних підприємств України [3, с. 15].

Аналіз статистичних даних (табл. 1) дає підстави стверджувати, що поголів'я корів у 2008 році в сільськогосподарських підприємствах, порівняно з 1990 роком, зменшилось на 5567 тис. гол., в порівнянні з 2000 роком – на 1227 тис. гол., або в 9,9 та 3,0 рази відповідно. В господарствах населення за період 1990-2000 рр. поголів'я корів зросло на 920 тис. гол. або на 42,1 %. У 2008 році, порівняно з 2000 роком має місце значне скорочення поголів'я, а саме на 812 тис. гол. або на 26,1 %.

Обсяг виробництва молока у господарствах всіх категорій за період 2000-2008 рр. знизився на 896 тис. т (7,1 %), зокрема у сільськогосподарських підприємствах на 1579 тис. т (43,0 %). У господарствах населення виробництво молока, за вказаний період, збільшилось на 683 тис. т (7,6 %), хоча з 2005 року має місце тенденція до скорочення обсягів виробництва молока в даній категорії господарств. У 2008 році питома вага виробництва молока сільськогосподарськими підприємствами становить 17,8 %, господарствами населення – 82,2 %.

Згідно даних таблиці 2, за період 2004-2007 рр. відмічена позитивна динаміка виробництва основних видів молочних продуктів. У 2008 році спостерігається тенденція до скорочення виробництва молокопродуктів, за винятком вершків, сирів

жирних (включаючи бринзу) та молочних консервів. Одним із факторів негативного впливу на формування пропозиції на ринку молока та молочних продуктів є зниження платоспроможного попиту.

Таблиця 1. Ресурси, виробництво та обсяги продажу молока в Україні

Показник	Роки					
	1990	2000	2005	2006	2007	2008
Поголів'я корів всього, тис. гол. на кінець року	8378	4958	3635	3347	3096	2919
в т. ч. с/г підприємства	6191	1851	866	764	679	624
господарства населення	2187	3107	2769	2583	2417	2295
Виробництво молока всього, тис. т	24508	12658	13714	13287	12262	11762
в т. ч. с/г підприємства	18634	3669	2582	2454	2178	2090
питома вага, %	76,0	29,0	18,8	18,5	17,8	17,8
господарства населення	5874	8989	11132	10833	10084	9672
питома вага, %	24,0	71,0	81,2	81,5	82,2	82,2
Продаж молока переробним підприємствам всіма категоріями господарств, всього тис. т	18046	3335	5689	607	6029	5397
в т. ч. с/г підприємства	17861	1776	1797	1831	1670	1719
питома вага, %	99,0	53,3	31,6	32,7	27,7	31,9
господарства населення	185	1559	3892	3776	4359	3678
питома вага, %	1,0	46,7	68,4	67,3	72,3	68,1
Питома вага продажу молока в загальних обсягах його виробництва, %	73,6	26,3	41,5	42,3	49,2	45,9
в т. ч. с/г підприємства	95,8	48,4	69,6	74,6	76,6	82,2
господарства населення	3,1	17,3	35,0	34,9	43,3	38,0

Джерело: оперативні дані Держкомстату України, оброблені Спілкою молочних підприємств України.

Рівень споживання молочних продуктів (в перерахунку на молоко) на душу населення в динаміці років помітно скорочується. Зокрема, у 2006 році рівень споживання молокопродуктів становив 61,8 %; у 2007 році – 59,2 %; у 2008 році – 54,2 % від раціональної норми споживання, як складає 380 кг/рік (табл. 3). Кількість споживання молока та молокопродуктів на душу населення суттєво знижується у зв'язку з скороченням платоспроможності населення та підвищенням цін реалізації продукції.

Таблиця 2. Виробництво основних молочних продуктів, тис. т

Найменування	Роки					2008р. до 2004р.	
	2004	2005	2006	2007	2008	+;-	%, рази
Масло вершкове	114,4	117,9	102,3	100,0	84,6	-29,8	74,0
Спреди та суміші жирів	47,7	79,7	80,7	82,6	79,7	+32,0	в 1,7 рази
Молоко оброблене рідке	686,3	827,8	798,9	845,8	796,6	+110,3	в 1,2 рази
Вершки	23,1	20,6	13,5	14,2	18,2	-4,9	78,8
Продукти кисломолочні	462,6	494,0	519,4	532,0	528,7	+66,1	в 1,1 рази
Молоко і вершки сухі	105,3	112,7	105,8	124,7	94,5	-10,8	89,7
Сир жирний, включаючи бринзу	222,8	272,4	215,7	244,6	248,1	+25,3	в 1,1 рази
Сир свіжий неферментований та сир кисломолочний	70,5	82,9	92,4	92,7	92,1	+21,6	в 1,3 рази
Молочні консерви	99,9	104,4	96,7	112,7	114,8	+14,9	в 1,1 рази
Морозиво	111,5	120,8	119,4	130,0	124,0	+12,5	в 1,1 рази

Джерело: оперативні дані Держкомстату України, оброблені Спілкою молочних підприємств України.

Важливим фактором при ціноутворенні на ринку готової молочної продукції є вплив посередників при закупівлі молока-сировини і реалізації готової продукції. При закупівлі молока посередницькими структурами закупівельна ціна його зростає на 15-20 %. Реалізація готової молочної продукції від переробного підприємства до роздрібної торгівлі також здійснюється через посередницькі структури (Торгові дома), які, як правило, рекомендовані торговельними організаціями, у яких продається відповідна продукція. При цьому залежно від асортименту торгового дому, відповідних доплат за входження молочної продукції до продажу у торговельній мережі, оптова ціна підприємства на молочну продукцію зростає на 25-60 %. Часто одна й та сама продукція проходить через два-три таких торгових дома і кожен з них збільшує ціну такої продукції. Роздрібна торгівля, одержавши від торгового дому продукцію, реалізовує її споживачам зі своєю торговельною націнкою. Виробники молочної продукції не мають іншої альтернативи у реалізації своєї продукції. До роздрібної торгівлі на реалізацію надходить продукція тільки від оптових посередників [1, с. 64].

Таблиця 3. Споживання молочних продуктів на душу населення (в перерахунку на молоко), кг/рік

Роки								Відхилення 2008/1990 рр., %
1990	1995	2000	2004	2005	2006	2007	2008	
373	244	199	226	226	235	225	206	55,2

Джерело: оперативні дані Держкомстату України, оброблені Спілкою молочних підприємств України

З метою врегулювання питань ціноутворення на базові продукти харчування та уникнення зловживань з боку торговельних мереж, 3 квітня 2008 року був підписаний "Меморандум взаєморозуміння" між Кабінетом Міністрів України, виробниками та підприємствами торгівлі в основу якого лягла домовленість про збереження торговельної націнки на рівні 10 % на соціально значимі види продукції, зокрема на молоко і кисломолочну продукцію з терміном реалізації до 5 днів та масло вершкове.

Важливим аспектом аналізу галузі є визначення її експортного потенціалу. За період 2004-2008 рр. (табл. 4) відмічена стала тенденція перевищення обсягів експортованих молокопродуктів над імпортованими: у 2004 році – у 9 разів (позитивне торгове сальдо – 509,7 млн. дол. США); у 2005 році – у 14,9 рази (604,3 млн. дол. США); у 2006 році – у 6 разів (324,5 млн. дол. США); у 2007 році – у 7,2 рази (571,5 млн. дол. США); у 2008 році – 6,5 рази (611,1 млн. дол. США).

Основним зовнішнім ринком збуту молокопродуктів вітчизняними підприємствами є ринок Російської Федерації. Зокрема, частка експорту молочної продукції до Росії у 2004 році склала 56,3 %, у 2005 році – 64,2 %.

Із 20 січня 2006 року Російсьнагляд ввів ембарго (тимчасову заборону) на ввіз в Російську Федерацію всіх видів української молочної та м'ясної продукції. У зв'язку з цим, у березні 2006 року проводилася перевірка українських молокопереробних підприємств російською інспекцією, яка працювала в трьох напрямках: аналіз нормативно-правової і законодавчої баз ветеринарного департаменту; здійснення контролю роботи служб на кордонах; контроль молочного виробництва. Російськими експертами було перевірено десять вітчизняних молокопереробних підприємств, з яких шість одержали дозвіл на експорт своєї продукції в Росію [2, с. 140]. У зв'язку зі зменшенням поставок молокопродуктів частка експорту з України до Росії у 2006 році становила лише 35,6 %. При цьому обсяг

експортних поставок в цілому зменшився на 259,1 млн. дол. США або на 40 %. В результаті врегулювання ситуації, експортні поставки молока до Росії відновилися. Так, у 2007 році порівняно з 2006 роком обсяг експорту молокопродуктів зріс на 83,9 %, у 2008 році порівняно з 2007 роком – на 44,9 %.

В умовах інтеграції України до світового економічного співтовариства вітчизняний ринок молока та молочних продуктів може зазнати структурних змін. У зв'язку з відкриттям кордонів, спрощенням митного режиму та обмеженням державної підтримки виробників (у відповідності з виконанням умов вступу до Світової організації торгівлі), при стимулюванні з боку Європейського Союзу експорту власної сільськогосподарської продукції шляхом впровадження дотацій у розмірі 20-80 % від вартості продукції, передбачається збільшення обсягів імпорту продукції до України.

Таблиця 4. Експорт та імпорт молокопродуктів, млн. дол. США

Показник	Роки					2008р. до 2004р.	
	2004	2005	2006	2007	2008	+;-	рази
Експорт	538,0	647,8	388,7	663,2	722,3	+184,3	1,3
в т. ч. в Російську Федерацію	303,1	415,8	138,3	254,3	368,6	+65,5	1,2
Імпорт	28,3	43,5	64,2	91,7	111,2	+82,9	3,9

Джерело: оперативні дані Держкомстату України, оброблені Спілкою молочних підприємств України.

Аналіз стану ринку молока та молочних продуктів України дає підстави стверджувати про складність умов функціонування підприємств молокопереробного підкомплексу. Основним чинником зниження рівня конкурентоспроможності підприємств як на зовнішньому, так і на внутрішньому ринку є якість молока-сировини, що прямо пов'язаний з якістю продукції молокопереробних підприємств.

У зв'язку зі скороченням поголів'я корів та, відповідно, зменшенням обсягів виробництва молока саме в сільськогосподарських підприємствах, виробничі потужності молокопереробних підприємств завантажені не в повній мірі, до того ж сировиною не завжди високої якості. Причиною цього є той факт, що партії молока для переробки формуються з різних за бактеріологічними показниками, чистотою та густотою джерел. Адже, "Із 7,7 тис. підприємств, які утримують молочних корів, 2,1 тис. підприємств, або 27,3 % від загальної кількості, мають від 1 до 20 корів; 2,5 тис. підприємств, або 32,5 %, утримують від 20 до 100 корів; 2,8 тис. підприємств, або 36,5 % – утримують від 100 до 500 корів; 283 підприємства, або 3,7 %, – це великотоварні ферми, які мають 500 і більше корів, з них 31 підприємства мають 1000 і більше корів" [1, с. 62]. Частка проданого сільськогосподарськими підприємствами молока, що в переважній більшості відповідає вимогам першого та другого ґатунку, переробним підприємствам у 2008 році склала 31,9 %. Решта, а саме 68,1 % молока-сировини надходить для переробки від господарств населення, на яких питання контролю умов утримання, годівлі, доїння, ветеринарного огляду тварин залишається не вирішеним. У відповідності з основними критеріями якості, таке молоко відповідає вимогам другого ґатунку та несортове.

У подальшому у вітчизняній молокопереробній сфері прогноуються перетворення, в цілому аналогічні світовим тенденціям розвитку галузі: зміни у структурі виробництва продукції (зокрема, збільшення частки продукції з високою доданою вартістю, насамперед, морозива, сирів, йогуртів); сповільнення темпів

зростання виробництва більшості видів молочної продукції, крім морозива; продовження концентрації ринку через поглинання дрібних виробництв великими компаніями, кількість яких на ринку у підсумку очікується близько 10; пришвидшення процесу створення вертикально інтегрованих структур потужними гравцями ринку і суттєве зниження внаслідок цього питомої ваги сировини в собівартості готової продукції [4, с. 86].

Аналіз різних точок зору як науковців, так і практиків, що присвячені питанням забезпечення молокопереробних підприємств сировиною високої якості, дає підстави визначити основні чинники зниження якості молока-сировини, серед них: порушення санітарно-гігієнічних умов виробництва молока, не дотримання вимог очищення, охолодження молока після доїння, неналежний первинний контроль якості молока, порушення умов транспортування. В результаті, надане для переробки молоко, не відповідає діючим нормам за мікробіологічними показниками, мають місце перевищення норм вмісту антибіотиків, пестицидів, рослинних замінників, фальсифікату молока водою тощо.

Властива для України система перевірки безпеки і якості продуктів харчування орієнтована на кінцевий результат. А саме, аналізу підлягають окремі зразки продукту, що вибрані контролером. У випадку отримання результатів, що підтверджують доброякісність продукції, реалізації підлягає вся партія. Проте, такий підхід не гарантує цілковитої безпеки та абсолютної якості цієї продукції.

Принципово інші положення щодо безпеки продуктів харчування, які є обов'язковими для країн ЄС, викладені в директивах Ради європейського співробітництва НАССР (Hazard Analysis and Critical Control Points – аналіз небезпеки та контроль критичних контрольних точок).

В основі системи НАССР лежить оцінка небезпек, які можуть впливати на харчовий продукт у процесі його виробництва, зберігання, реалізації та використання. Серед таких небезпек можуть бути як мікроорганізми, так і хімічні сполуки, що є актуальним для нашої країни. Система НАССР пропонує поділити увесь процес виробництва на блоки і впровадити систему контролю за потенційними "ризиками" на кожній з цих ділянок. Детальний аналіз "ризиків", кваліфіковане і відповідальне виконання операцій кожним спеціалістом харчового підприємства та документація усіх заходів дозволять звести ймовірність виробництва недоброякісного продукту до мінімуму, практично до нуля [5, с. 68].

З метою наближення виробництва молочних продуктів в Україні до європейських стандартів, відбувається поступове переоснащення підприємств галузі шляхом реструктуризації і модернізації наявних виробничих фондів та впровадження нових технологій. "Як приклад, можна навести лідерів галузі: ЗАТ "Пирятинський сир завод", ВАТ "Шосткинський міськмолкомбінат", підприємства ДП "Мілкіленд-Україна", корпорації "Клуб сира", ВАТ "Золотоніський маслоробний комбінат", ДП "Гадячсир". Підприємства відвідують виставки західних країн, переймають досвід сучасного, ефективного виробництва, власні кошти вкладають у розвиток свого виробництва, впровадження міжнародних систем "ISO, НАССР" [1, с. 62].

Серед основних чинників, що стримують розвиток вітчизняного ринку молока та молочної продукції, слід виділити: скорочення поголів'я корів, зниження обсягів виробництва молока, низька якість молока-сировини і, відповідно, молочної продукції, застарілі технології (наявне обладнання більшості ферм та молокопереробних підприємств потребують негайного оновлення та реконструкції), що, в свою чергу, призводить до зростання собівартість продукції, невідповідність вітчизняних норм та вимог щодо якості молока і молочної продукції з

європейськими. Зниження міри впливу зазначених факторів, можливе при умові об'єднання зусиль представників влади, науки та бізнесу у визначенні та реалізації стратегічних напрямків розвитку галузі.

Висновки. Відповідно до результатів аналізу ринку молока і молочних продуктів та умов функціонування переробних підприємств, є підстави наголошувати на доцільності розробки комплексу науково-обґрунтованих економічних та організаційних заходів щодо підвищення конкурентоспроможності та розвитку підприємств молокопереробного підкомплексу, зокрема:

– створення нових та реконструкції існуючих механізованих великотоварних господарств із застосуванням сучасних розробок у галузі молочного скотарства (зокрема, впровадження сучасних технологій утримання та годівлі тварин); формування стада племінної худоби молочного напрямку продуктивності; поліпшення та розвиток кормової бази на основі органічного землеробства;

– налагодження ефективної системи закупівлі молока-сировини у господарств населення шляхом створення пунктів заготівлі молока (оснащених холодильним та лабораторним обладнанням для проведення первинних аналізів якості молока), що перебуватимуть у власності молокопереробних підприємств;

– забезпечення взаємовигідних інтеграційних зв'язків “виробництво-переробка-збут” на основі комплексної державної програми розвитку молочної галузі;

– з метою убезпечення виробництва молока та молокопродуктів необхідно прискорити процес впровадження на молокопереробних підприємствах систем менеджменту, що побудовані у відповідності із міжнародними стандартами, зокрема: ISO 9000 (система управління якістю); ISO 14000 (екологічний менеджмент); ISO 22000 (НАССР) та застосування геронтологічного підходу у виробництві, що забезпечують довіру споживачів і, відповідно, підвищення конкурентоспроможності як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринку.

– надання інформаційної підтримки з боку державних органів влади вітчизняним товаровиробникам щодо якості та безпечності молокопродуктів з метою адаптації підприємств галузі до європейських вимог з гігієни та якості; підвищення рівня обізнаності спеціалістів, відповідальних за проведення контролю якості молока та молокопродуктів у відповідності з міжнародними вимогами; сприяння проходженню міжнародної сертифікації вітчизняними молокопереробними підприємствами;

– надання державної підтримки виробникам молока; перегляд існуючих пільг на імпорт молокопродуктів; розробка спеціальних програм кредитування тощо.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Бондаренко В.М.* Розвиток ефективного виробництва молока та його промислової переробки в Україні / В.М. Бондаренко // Економіка АПК. – 2008. – № 5. – с. 61-64

2. *Лакішик О.В.* Стан і перспективи експорту молока та молокопродуктів / О.В. Лакішик // Економіка АПК. – 2008. – № 3. – с. 136-141

3. Про молоко в Україні і світі...[Розмова з директором Національного наукового центру “Інститут аграрної економіки” академіком П.Т. Саблуком] / Т. Антоненко // Молочна промисловість. – 2009. – № 1. – с. 11-21.

4. *Шубравська О.В., Сокольська Т.В.* Розвиток ринку молока і молочної продукції: світові тенденції і вітчизняні перспективи / О.В. Шубравська, Т.В. Сокольська // Економіка і прогнозування. – 2008. – № 2. – с. 80-93

5. *Якубчук О., Мельник С., Звон А., Дейнеко Е.* НАССР – ефективная превентивная система гарантии безопасности продуктов питания / О. Якубчук, С. Мельник, А. Звон, Е. Дейнеко // Мясной бизнес. – 2004. – № 7. – с. 68-69.